

Sipos Lajos

Három költő Újpesten

Az 1880-as években kiadott oktatási törvények alakították ki Magyarországon a középfokú oktatás teljes rendszerét. Ekkor indult meg a „klasszikus humanista műveltségesezmény” otthonának szánt gimnáziumok, a műszaki, erdészeti és gazdasági egyetemekre és főiskolákra előkészítő reáliskolák és a középszintű szakoktatás intézményeinek elgondolt polgári iskolák szervezése. Az 1905–1906-os tanévben Magyarország területén már 171 gimnázium működött (ebből 118 volt felekezeti, 38 állami, 15 magán- és társasági tulajdonú), a polgári iskolák száma az 1912–1913. tanévre (az 1892. évi 186-tal szemben) 498-ra nőtt.¹ Az iskolák számának látványos és gyors növekedésével párhuzamosan nőtt az iskolákban dolgozó tanárok társadalmi súlya is. Ez a réteg, mely mint elismert szellemi foglalkozásúak csoportja már az 1848. évi márciusi törvényekben is megjelent, a társadalmi modernizációban fontos szerephez jutott a professzionális értelmiségi rétegen belül. Ezt jelzi az a tény is, miszerint a középiskolai tanárok a 19. század végén már egy fizetési osztályba kerültek a bírókkal.² Még valami növelte a tanárság presztízsét: a megalakítandó polgári leányiskolák, később a leánygimnáziumok számára tanárnőket kellett képezni, ezért az oktatásügyi rendszer fejlesztése emancipációs lehetőséget és érvényesülési terepet kínált a feltörekvő paraszti és polgári réteg gyermekeinek, a vagyonukat elvesztett dzsentricsaládok lányainak éppúgy, mint a szakértelmiségi és hivatalnokcsaládok fiainak.

Újpesten 1882-ben szervezték meg az I. számú Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskolát, hét évvel később az első polgári fiúiskolát. Az Újpesti Közművelődési Kör 1887-ben kezdeményezte a helyi gimnázium megalapítását. Ez 1905. szeptember 1-jén községi gimnáziumként nyitotta meg kapuit, 1908-ban állami fenntartású intézménnyé vált, az 1911–1912. tanévben már nyolcosztályos iskolaként Újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnázium lett.³

A 20. század elején az I. számú polgári lányiskolában tanított Kaffka Margit, az Újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanára lett Babits Mihály.

¹ Magyarország története 1890–1918, főszerk. Hanák Péter, Bp., 1978, II. k. 873–885.

² Keller Márkus: „...mentől előbb s mentől nagyobb súllyal bírjunk mi magunk”. Az Országos Középtanodai Tanáregylet megalakulásának első éve. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon, szerk. Kövér György, Bp., 2006, 647–671.

³ Ugró Gyula: *Újpest 1831–1930*, Bp., 1932, 442–453.; Fericsán Kálmán: *A Könyves Kálmán Gimnázium alapításának története levéltári adatok alapján*, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2004. szeptember

Kaffka Margit

Kaffka Margit (1880–1918) apja felmenői között kézművesek, cukorgyári felügyelő, nemességet szerzett táblabíró is volt, anyja, Uray Margit, Szatmár megye legősibb családjának leszármazottja. Az apa korai halála után jövedelem nélkül maradt családban a leánygyermeknek kenyérkereső pályára kellett készülnie, ezért a Szatmári Királyi Katholikus Tanítóképző Intézetbe írtatták, ahol 1898-ban tanítói, majd Budapesten, az Erzsébet Nőiskola Polgári Iskolai Tanítónő Képző Intézetben 1902-ben a nyelv- és történelemtudományi szakcsoportban polgári iskolai tanítónői (tanárnői) oklevelet szerzett. Tanári munkáját 1902. szeptember 18-án kezdte meg a miskolci Állami Polgári Leányiskolában. 1907. július 5-én, saját kérelmére áthelyezték Újpestre, az I. számú polgári leányiskolába. Az áthelyezésben döntő szerepe volt annak, hogy férjét, Fröhlich Brunó erdőmérnököt szolgálattételre vezényelték Budapestre, a Földművelésügyi Minisztérium erdészeti osztályára.⁴

Az iskola, ahová Kaffka Margit egy új osztály felállítására került, 1903-tól már a második, végleges helyén működött, a frissen várossá nyilvánított település központjában. Egyik bejárata a városháza mögötti térre nyílt, főhomlokzata a Lőrinc utcára nézett. Az iskola két külön résszel, tornacsarnokkal, nyitott játszóudvarral, télen korcsolyapályával rendelkezett, tizenhat osztályába több mint hétszáz diák járt. A tanári kar tekintélyes szakemberekből állott. Az igazgató, Scherer Gyula akkor már tizennégy éve vezette az intézetet, az igazgatóság mellett „miniszteri látogató” volt. A tanárok között akadtak tankönyvírók, tanügyi és városi tisztség viselői.

Az Újpestre került Kaffka Margit 1907-ben többé-kevésbé ismert költőnek és írónak számított. 1903-ban *Versek* címmel kötete jelent meg, 1905-ben Osvát Ernő a Figyelőben közölte a *Levelek a zárdából* című kisregényét, 1906-ban közreadták második versgyűjteményét, *Kaffka Margit Könyve* címmel, és első elbeszéléskötetét, *A gondolkodók és egyéb elbeszélések* című gyűjteményt.

Férjével és akkor egyéves kislányával, Lacikával a Baross utca 26.-ban kertes, földszintes házat béreltek. A lakásuktól nem messze lévő iskolában magyart, földrajzot, szépírást és történelmet tanított. Az iskola évkönyvei szerint nem kedvelte a végletes minősítéseket. Ritkán adott kitűnőt, de elégtelent is nehezen írt be. Tanítványaira szuggesztív erővel hatott. A diákok, tanárnőjük hatására, verseket és novellákat kezdtek írni, de még külsejükben is megpróbálták utánozni az írónőt. Ruházatukat elhanyagolták, ahogyan azt a megjelenésére nem sokat adó, Váradi Borbély Zsigmondné írónő szerint „lehetetlenül öltözők” Kaffka Margittól látták.

Kaffka az iskolai munkát nagyon komolyan vette. 1908. december 7-én, az iskola 25 éves jubileumára prólogot írt, „amely az iskola történetét 60 darab vetített képpel illusztrálva adta elő”. Az ünnepségre az újpesti Éden Színházban

⁴ A Kaffka Margitra vonatkozó adatok forrása: Sipos Lajos: *Kaffka Margit újpesti tanársága*, kézirat, Bp., 1976; Sipos Lajos: *Kaffka Margit Újpesten*, Köznevelés, 1981. október 30.; Bodnár György: *Kaffka Margit*, Bp., 2001, 7–18. A továbbiakban csak a Bodnár Györgytől átvett adatokat és következtetéseket jelezzük külön.

került sor.⁵ A jubileumi évben átvette az önképzőkör vezetését is. A negyedik osztályosok számára kötelező körben korábban fogalmazási versenyeket tartottak, lírai szövegeket ültettek át prózába, 1907-ben a *Füstbe ment tervet* és Gyulai Pál költeményét, a *Hadnagy uram* címűt; az igazgató névnapjára üdvözlőbeszéd-készítő versenyt szerveztek. Kaffka Margit átalakította a munkát. Az utóbbi „versenyt” megtartotta ugyan, de a diákok a hetente tartott üléseken szavaltak, önálló munkákat olvastak föl, előre kiválasztott tagok bírálták az elhangzottakat.

1908-tól tanári munkája mellett tankönyveket is írt. Ez azért vált szükségesé, mert akkor ebben az iskolatípusban új tanterveket vezettek be. A „polgári” ugyanis nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Praktikus ismereteket tanítottak, a lányok elsajátították a könyvelés és a háztartástan alapismereteit, az iskolatípus azonban, az eredeti tervektől eltérően, nem képesített tisztviselői pályákra, nem sikerült meghosszabbítani a képzési időt sem. Az Országos Közoktatási Tanács a szerkezeti reform helyett tananyag-korszerűsítéssel és új tankönyvekkel kívánt javítani a helyzeten. Erősíteni akarták a közismereti tárgyakban megszerezhető jártasságot, a gyakorlati életre és a „női hivatásra” való felkészítést, az erkölcsi és nemzeti nevelés színvonalát. Kaffka Margit – társszerzőkkel – három tankönyvre kapott megbízást. 1908-ban jelent meg a Nagy Bélával közösen írt *Magyar olvasókönyv a polgári iskolák I. osztálya számára*, 1910-ben Kellner Fülöppel készítette el a *Magyar nyelvtan a polgári fiú- és leányiskolák II. osztálya számára* című munkát és az Istvánffyiné Márki Gabriellával és Nagy Bélával összeállított *Költészettan a magyar nemzeti irodalom történetének áttekintésével* című tankönyvet. Az olvasókönyvben Petőfitől, Aranytól, Jókaitól, Tompa Mihálytól, Gyulai Páltól, Vas Gerebentől hoztak szövegeket. Közöltek a korszak erkölcsi normáit versekbe foglaló műveket Pósa Lajostól, mesét és mondát Benedek Elektől, novellisztikus írást az úri középosztály lapját, az Új Időket szerkesztő Herczeg Ferencről. Megjelent az olvasmányok között Kaffka Margit írása is, *Az okos tréfa*, egy „derék és munkás földművesről”, Pál gazdáról, aki „értelmességével és józanságával” kiérdemelte „a többiek bizalmát”, akit két részeges, munkájával, házával, családjával nem törődő másik gazda nem tudott leitatni. Pál gazda túljárt az eszükön, a történet végén pedig hazament „csinos házába, hol elégedett, mosolygó feleség, egészséges, vidám gyerekek és ízletes vacsora várta”. Ez a könyv, mely a tantervi előírás szerint „különös tekintettel” kellett hogy legyen „a nemzetiségi vidékek iskoláira”, olvasmányt tartalmazott *A magyar gazdáról* és *A drótos tótokról*. Az elsőből kiderült, hogy az igazi magyar gazda „reggel 2 órától esti 11 óráig, s ha holdvilág van, egész éjszaka megszűnés nélkül dolgozik; pihenésül elég neki az éjjeli három óra és a déli étkezés után egy”, frissítőül hetenként egyszeri fürdés a közeli tó vizében, „tápláléka köleskása, tarhonya, lebbencs, túró, kevés szalonna, kenyér és víz”. A másodikból megtudható volt, hogy a drótos tót (a mai szóhasználatban az edényeket foltozó, rendszerint szlovák anyanyelvű vándorkézműves) a lehető legjobban él: megszokta a „csavargó életet”, nem érzi terhét, évente egyszer hazalátogat, jó családapa, felesége pedig, aki egy évet vár rá, „hú és jó

⁵ Döményné Mészáros Éva: *Kaffka Margit Újpesten*, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2001. augusztus

anya". A költészettani tankönyvben a szerzők tisztázták az esztétikai alapfogalmakat: az ízlés, a divat, a művészet sajátosságait, a népköltészet, a műköltészet és a műfajtan alapkategóriáit. Gondolatmenetükben megjelent Kant meghatározása a szépről és Bergson elmélete a teremtő fejlődésről. A műfajteni példák között olvashatók voltak hun és magyar mondák, az akkori irodalmi kánonba hagyományosan beletartozó művek, de a szerkesztők bevették a tananyagba Vajda János *Nádas tavon* című versét, két kortárs költő, Czöbel Minka és Szalai Fruzsina alkotásait, valamint Kaffka Margit két költeményét, az 1903-ban írt *Petike utazik* és a mindmáig antológiadarab *Petike jár* címűt is.

1907-től kezdődő újpesti tanárságának időszaka – melyet 1910. augusztus 13-ától megszakított a minisztertől kapott egyéves tanulmányi szabadság, amelyet aztán 1911 augusztusában újabb egy évre meghosszabbítottak – az irodalomban való végleges és teljes helyfoglalás periódusa. Előbb a Magyar Génusz közli műveit, 1908. január 1-jétől a Nyugat munkatársa lett: még abban az évben négy novelláját, két versét és öt kritikáját hozta a lap. Személyes kapcsolatba került Ady Endrével, akinek verseire már 1905-ben felfigyelt, s akinek 1906-ban, az *Új versek* megjelenésekor a pályatárs magabiztosságával gratulált, s aki egyszer megfordult Kaffkáké újpesti otthonában is. Rendszeresen bejárt a Nyugat „szerkesztőségébe”, a New York kávéház karzatán lévő Nyugatasztalhoz, ahol a szerkesztő, neki különösen jó embere, Osvát Ernő fogadta a szerzőket: Móricz Zsigmondot, Tersánszky Józsi Jenőt, Balázs Bélát, Kaffka majdani második férjének, Baner Ervin orvosbiológusnak a testvérét, Elek Artúrt, Csáth Gézát, Kosztolányit, Szép Ernőt, Szabó Dezsőt, Kunfi Zsigmondot és Lukács Györgyöt, a Tanácsköztársaság későbbi népbiztosait, a Nyugat tágabb köréhez tartozó festőket, Berény Róbertet, Rippl-Rónait és a Nyolcak köréhez tartozók jó részét. Egyre több időt töltött a Nyugat tőrszasztalainál, a Bristol és a Centrál kávéházakban. 1909-ben megjelent egy gyermekkönyve és egy antológia közölte írásait, 1910-ben *Csendes válságok*, 1912-ben *Süppedő talajon* címmel elbeszéléskötetet adott ki. A kötött versek mellett a magyar és világirodalomban az idő tájt teret hódító szabad verseket is írt. Versben és novellában felfedezi családjá múltjában a dzsentrivilág végnapjait (*Morvamezőtől Urálig, A nem mindennapi ember, Polixéna tant*). Utóbbi két novellájában már az 1911-ben a Vasárnapi Újságban folytatásokban közölt *Színek és évek* című korszakos regénybe beépülő epizódok és részletek jelennek meg.⁶

A *Színek és évek* időszakában, párhuzamosan a magyar regény megújítását jelentő két Móricz-regény, a *Sárárany* (1910), *Az Isten háta mögött* (1911), két Krúdy-alkotás, *Szindbád, az ifjúság* (1911), *Szindbád utazásai* (1912) és a Babits-mű, *A gólyakalifa* (1913) megjelenésével, Kaffka Margit már jelentős írónak számított. Móricz a *Színek és évek*ben, a Nyugatban megjelent bírálatában „pompásan szárnyas, minden ballaszttól megszabadult írói tehetség” felrepülését dicsérte. Ady azt mondta róla: „Maga, Margitkám, olyan nagy tehetség, hogy már nem is számít nőnek.” Tersánszky Józsi Jenő egyik róla készített portrévázlatában ezt írta: „Kaffka Margit is azok közé az íróművészek közé tartozott, akit a legjobb kevesek meg az irodalomtörténet értékelt nagyra.”⁷

⁶ Bodnár Gy.: i. m. 27–46., 145–17., 159–162.

⁷ Tersánszky Józsi Jenő: *Nagy árnnyakról bizalmasan*, Bp., 1964, 59–60.

Az 1907 utáni néhány év Kaffka Margit személyes életében is változást hozott. Az 1905. február 17-én Fröhlich Brunóval között házassága inkább józan döntés, mint egy századelőn lehetséges szerelem betetőzése volt. A „kis erdészember”, ahogyan az író nő barátjának írta, aki „elég csinos fiú – a normálnál okosabb (kivált a szakmájában)”, s aki „az erdészetten kívül jogot is végzett”, írta egy másik levélben, és az irodalmi életbe nagy gyorsasággal bekapcsolódó író házassága hamar válságba került. Kezdetől fogva egyre inkább eltávolította a házastársakat egymástól életformájuk, mindketten másként tekintették a házasság intézményét s benne az asszony helyzetét. 1910-ben még együtt töltöttek három hetet Párizsban, hazafelé gyalogtúrákat tettek az Alpokban, meglátogattak több német várost. Kaffka Margit azonban november 29-én elköltözött Újpestről, s kislányával a Márvány utca 29.-ben, egy magasszinti kétszobás lakásban alakította ki új otthonát. A Pestvidéki Királyi Törvényszék december 17-én felbontotta házasságukat.

Kaffka formálisan és hivatalosan 1912. július 5-én lépett ki az I. számú Magyar Királyi Állami Polgári Iskola tantestületéből. A városhoz sorsfordító időszak, a tanítványok emlékezete és egy feltehetően itt született és talán itteni emlékeket őrző 1907-es verse kapcsolta a költőnőt.

Rügyek

Jöjj, nézd kicsikém!
Téliés, szürke gallyak hegyén
Bársonyos, hős pici rügybe zárva
Szunnyad a vén bokor ifjú ága,
Száz színes, illatos, dús virága, –
Itt benn vár, – pihen.
– Úgye, csoda ez, kicsinyem?

Halld, halld, a madár!
Fészket rak, hogyha párra talál.
– És őrzik, etetik, féltik, ójják,
A pici eleven sok fiókát
– Mind fura, nagyétű, hangos jószág,
S lassan – nagyranő.
– Fiam! Tietek a jövő!

Beh kék a szemed,
Amikor fénylőn visszanevet!
Kis ember, fiókám, szívem, vérem!
Virágom, levelem, – reménységem!
Minden árny, minden lomb téged védjen!
Élj dús tavaszt!
Áldott a dalod, az útad!⁸

⁸ Kaffka Margit: *Válogatott művei*, sajtó alá r. Bodnár György, Bp., é. n., 33–34.

Babits Mihály

A pécsi Királyi Ítéltábla bírójának árvája, Babits Mihály (1883–1941) a gimnáziumban, a családi tradíciót követve, jogi pályára készült. A tizenkét évesen azonban már diáklapot szerkesztő, regényt író, tizenöt évesen a Szekszárd és Vidékében műfordítással, hamarosan költeménnyel jelentkező diák, aki tizenhét évesen versciklust írt *Első szerelem* címmel, 1901-ben, tizennyolc éves korában a pécsi jogi kar helyett a budapesti egyetem bölcsészettudományi karára jelentkezett magyar–francia szakra (a franciát később latinra cserélte). A család literátus hagyományait folytatva a hajlamainak inkább megfelelő tanári pályára lépett. Úgy gondolta, akárcsak vele egy időben Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Dezső, György Oszkár, Benedek Marcell, meg valamivel később Áprily Lajos, József Attila és mások, hogy ezen a „polgári” pályán mégiscsak az irodalom és a művészet világában él majd.

Az 1905. május 26-án letett magyar–latin szakvizsga után a gyakorlóévre Bajára került a Zirc–Ciszterci Rend Bajai Katolikus Főgimnáziumába, ahonnan 1906-ban a szegedi főreáliskolába helyezték helyettes tanárnak, innen kinevezett „rendes” tanárként 1908. július 23-án a fogarasi gimnáziumba osztották be. Itteni tanárként jelentek meg versei *A Holnap* antológiában 1908-ban. Még ebben az évben Osvát Ernő a Nyugat munkatársai közé hívta, 1909 áprilisában a folyóirat könyvsorozatában kiadták első verseskötetét *Levelek Írisz koszorújából* címmel. A kötet a különböző újságokban és folyóiratokban, mindennek előtt a Nyugatban megjelent versei, műfordításai, tanulmányai, kritikái révén az országos figyelem középpontjába került. A könyvet a Huszadik Században Lukács György, a Vasárnapi Ujságban Schöpfung Aladár, a Nyugatban Ignó, az Új Időkben Szilágyi Géza méltatta. Kun József, valamikori szegedi kollégája ezt írta: „Mint az éhes farkas a prédára, úgy vettem magam a kötetre és újra meg újra élveztem verseid eredetiségét, nyelvét, zenéjét és páratlan mélységeit [...] Látod, ma egy éve még majdnem teljesen ismeretlen, immár nagyreményű büszkesége vagy a magyar irodalomnak.”⁹

Az első világháború előtti Magyarország legtávolabbi csücskében, a Kárpátok szikrázó falánál fekvő Fogarasról Babits mindenképpen a fővárosba vagy annak közelébe akart kerülni. 1910-ben beadta áthelyezési kérelmét. 1911 januárjában Szüllő Géza szekszárdi parlamenti képviselő interveniált az ügyben a miniszternél. Áprilisban Hatvany Lajos, a Gyáripárosok Országos Szövetségét megalapító Hatvany-Deutsch Sándor fia Gajary Ödön révén a házelnök Tisza Istvánnal járt a költő érdekében. Hatvany erőfeszítéseinek köszönhetően Ba-

⁹ A Babits Mihály Újpestre kerülése és újpesti tanárságára vonatkozó adatokat és következtetéseket elsősorban az alábbi munkáimból vettem: *Fogarastól Újpe stig. Tallózás Babits Mihály levelesládájában*, Hevesi Szemle, 1987. május; *Kaffka Margit és Babits Mihály Újpesten*, in: *Újpest. Írások a település történetéből*, szerk. Kadlecovits Géza, Sipos Lajos, Bp., 1990; Babits Mihály: „*Engem nem látott senki még.*” *Babits-olvasókönyv*, sajtó alá r. Sipos Lajos, I–II. k., Bp., 1999; *A költői szerep keresése*, in: Sipos Lajos: *Új klasszicizmus felé...* [Tanulmányok], Bp., 2002, 22–65.; Babits Mihály. *Élet – Kép*, Bp., 2003, 5–59. A következőkben a többi forrást külön jelezzük.

bitsot az 1911. július 27-én kelt miniszteri rendelettel Fogarásból az újpesti fiúgimnáziumhoz helyezték.

A város nem egyhangú lelkesedéssel fogadta a márciusban már a második verseskötetét, a *Herceg, hátha megjön a tél is!* címűt közreadó költőt. Az Ujpest, az Ujpest és Vidéke, az Ellenzéki Hírlap örömmel üdvözölte. Az Ujpesti Figyelő gúnyolódó hangú cikkében és *A nagy modern Babits Mihály Ujpesten* című versben „köszöntötte” a gimnázium új tanárát:

Tudtára adjuk minden száárnak,
 Hogy idejön Babits tanárnak,
 Verset fog írni egyre
 Reggel s ha a nap megy le,
 Verset fog írni viharban és szélben
 És délben,
 Megénekel sok újpesti Micit,
 És Tercsit,
 És dalba foglalja Lówy Bercit
 És néhány sorba
 Verset lehel az újpesti porba,
 És nem lehet vitás,
 Témája lesz a világítás,
 És ideje ha jut,
 A húrvasút,
 És elméláz,
 Milyen modern a Kör-kávéház,
 Milyen műveltek itt a papok
 És a lapok,
 Milyen szépek a lányok,
 És az utcákon a sok árok,
 Verset ír a mészárosra, pékre,
 A soha el nem készülő vízvezetékre
 Egy szóval Babits jön Fogarashonból
 És mi kinn leszünk
 A Balatonból.¹⁰

Babits Újpestre kerülése az országos lapokat is foglalkoztatta. A Világ szeptember 15-i számában *Fogarastól Ujpe stig* című vezércikkében és *Ujpest megér egy misét* című írásában tárgyalta az eseményt; a Nyugatban október 1-jén Gellért Oszkár tért ki rá; a Népszavában ugyanakkor fűzött kommentárt az áthelyezéshez Bresztovszky Ernő, az újság belső munkatársa.

E fórumokon a főváros közelébe érkezés tágabb összefüggésben jelent meg. A Világ készségesen elismerve, hogy Babits Mihály mint az „előretörő magyar irodalom” kiválósága „minden módon és minden eszközzel való pártolást is érdemel”, arra utalt: a fogarasi tanár karrierje érdekében bizonyára belépett a Mária-kongregációba, a katolikus egyház hitbuzgalmi szervezetébe,

¹⁰ Éder Zoltán: *Régi napok illata*, Bp., 2002, 56–57.

s állását is ennek köszönheti. A lap erre a feltételezésre építve, a költő ürügyén támadást indított az áthelyezések ügyében döntő, a Mária-kongregációt hivatali eszközökkel támogató Barkóczy államtitkár ellen. Bresztovszky Ernő, valamikori egyetemista társa – akit Babits annak idején a Négyesy László professzor által vezetett stílusgyakorlatokon igazságos határozottsággal bírált rossz versei miatt, s aki éppen 1911 elején szorult ki végleg a Nyugatból – a költő és a folyóirat elleni indulatait és a kongregációval szembeni ellenérzéseit összekapcsolva kelt ki a kormány ellen.

Gellért Oszkár a Nyugat október 1-jei számában, *Babits, a költő* című írásában más szférába emelte a polémiát. A kongregáció-vádat elhárítva tett hitet „a bárki magyar társánál messzebb jutott” Babits költői rangja mellett. A vitában megszólalt maga a költő is. Egyrészt szeptember 22-én a Világban elutasította azt a föltevést, hogy bármi köze lenne a kongregációhoz, másrészt a Nyugat november 1-jei számában, *Művészet és szabadság* című írásában – a személyét ért támadásokat elméleti síkra terelve – a művészet, a szabadság és a politika kérdéseit értelmezte. A politikát, mely eszmélkedése idején egyet jelentett a világtól való elzárkózással, a múltba fordulással, az egyre inkább retorikává szűkülő negyvennyolcassággal és Kossuth-kultusszal, elutasította. A politikus léthez a türelmetlen célratörést, a szabadság korlátozását kapcsolta. A művész ezzel szemben az intuíció révén a világ lényegét képes megismerni, a teljes szabadság embere, nem tartozhat „semmiféle klikkbe, ahol a szabadságot megkötik”. „A művészet – írta – maga a szabadság; bizonyos oldalról nézve ez a lényege [...] lehetetlen, hogy a művész valamitől megtagadja a szabadságot és a létjogosultságot: viszont a legművészetellenesebb dolog a művészettől valami szabadságot megtagadni.”

Az 1911 őszen Újpestre érkezett költő így nemcsak a fővároshoz, az irodalom és a magyar tudományosság központjához jutott közel, nemcsak a Nyugat szerkesztőivel és munkatársaival került kapcsolatba, de személyesen megismerkedett az *Isteni Színjáték* fordítása miatt neki különösen fontos Dante-szakértővel, Kaposi Józseffel, Ady „akart ideáljával”, a szociológus Jászi Oszkárral, az ő révén a Társadalomtudományi Társasággal és a Huszadik Századdal. 1912-es évfolyamában *Irodalom és társadalom* című tanulmányában tovább árnyalta az 1911. novemberi cikk gondolatait. Az őt ért sajtótámadások révén ezenközben közelről tapasztalhatta a létezés két változatát: a kompromisszumokat nem kötő, politikai szempontokat félretelő a „erkölcsi ember” és „kívülről vezérelt”, haszonelvű létezés ellentétét.

Az Újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban számottevő emberek közé került. Az iskolát, mely éppen az 1911–1912. tanévben szerzett jogot érettségi bizonyítvány kiadására, Mildemberger Márton, az egyik legelső újpesti telepés ükunokája, Klima Lajos igazgatta. Az énektanár Erkel Sándor, Erkel Ferenc unokája volt. A testületben Babits hamar összebarátkozott Szigeti Gyulával, aki a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából görög szótárt állított össze; Fischer Izidorral, a jeles klasszika-filológussal; Dékány Árpáddal, a hasasi varrott iparművészeti csipke tervezőjével; Hendel Ödönnel, akivel osztozott az olasz kultúra iránti szeretetében (aki a *Dizionario del Risorgimento Italiano* című szaklexikon számára megírta az olasz szabadságharc magyar résztvevőinek élettörténetét).

Babits lakásviszonyai is jól alakultak. Nem Újpesten, a mai Deák Ferenc és Venetianer Lajos utca sarkán álló iskolához közel bérelt szállást, hanem az eddigi lakóhelyeihez hasonlóan történelmi emlékekkel is rendelkező (a 15. századtól oklevelekben és hivatalos iratokban folyamatosan feltűnő), Szekszárdra is emlékeztető Rákospalotán, a Fő utca 2.-ben. Nem bútorozott szobát vett ki, mint eddig mindenhol, hanem egy teljes lakást, melyben előszoba, két mellékhelyiség és egy nagy alkóvos szoba volt. A berendezés nagy része Szekszárdról származott, a könyveit hat ládában Fogarásról Kontesveller Károly küldte utána. A könyvespolcot maga csináltatta. A szobát – olvasható az egykori tanítvány, Komjáthy Aladár visszaemlékezésében és Kosztolányi Dezső 1912. október 13-án az *Életben* közölt cikkében – „vörös függöny osztotta két részre, s egy könyvekkel teli óriás, többsoros könyvespolc töltötte ki. Az ablakon már a mező mosolygott be édesen, kis patak fényes kanyargását lehetett látni, s a hegyekkel koszorúzott háttérből derék magyar jegenyék integettek barátságosan”. A bútorai „engedelmesen hozzáidomultak, és már felvették karakterét”.¹¹

Babits az 1911–1912. tanévben az V., VI., VII. és VIII. osztályban magyar irodalmat tanított heti 3-3 órában, a VII.-ben latint heti 5 órában, emellett a VII. osztály osztályfőnöke és az önképzőkör vezetője volt. „Érdekesen adott elő, és lelkesedést tudott kelteni”, „órái szellemi felüdülést jelentettek”, sokakkal megszerettette az irodalmat, a később bölcsészettudományi karra kerültek szerint „az egyetemen meg sem közelítették az előadásait” – foglalta össze Éder Zoltán a valamikori diákok emlékező szavait. „Az új anyagra való áttérés alkalmával rendszeren ő olvasta föl a soron következő irodalmi szemelvényt. Amikor tanítványaival olvastatott föl verset, sohasem nézte a könyvet.” Az V. és VI. osztályban nem „előadott”, hanem kérdve kifejtő módszerrel dolgozott: az elhangzott irodalmi szövegekhez kérdéseket tett föl, közösen vonták le a poétikai szabályokat, aztán lejegyezték a legfontosabb tudnivalókat. A tankönyvet nem vagy alig használta. Zrínyit, Pázmányt, Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt kedvelte meg leginkább a tanítványaival. Az *Isteni Színjáték*ból akkor készülő sajtó fordításából olvasott fel részleteket.¹²

Sokszor fogadta tanítványait rákospalotai otthonában is. Legtöbbet Komjáthy Aladár fordult meg nála, akinek kulcsot adott a lakásához, kisebb-nagyobb szívességekre is megkérte készülő munkáival kapcsolatban; akivel lélek szerinti apa-fiúi viszony is kialakult (s aki – Babits ösztönzésére – maga is költő lett, később beválasztották a Petőfi Társaságba, és Baumgarten-díjat is kapott). A fiatal diákkal kialakított kapcsolat bensőségeségét mutatta A „*Fiamhoz*” című 1915-ben, a Nyugatban megjelent vers és a későbbiekben Babits haláláig megőrzött, a családtagokra is kiterjedő kapcsolat.¹³ Lelkiismeretesen részt vett a „tanári tanácskozmányokon” is. Az 1912. évi második értekezleten

¹¹ Komjáthy Aladár: *Babits tanár úr*, Nyugat, 1924. április 1.; Kosztolányi Dezső: *Babits Mihály*, *Élet*, 1912. október 13.

¹² Éder Z.: i. m. 70–74.

¹³ Buda Attila: *Babits és Újpest*, in: Buda Attila: *Teremtő utánpótlás. Babits-tanulmányok*, Bp., 2007, 57.; Tóth Máté: *Komjáthy Aladár, Babits újpesti tanítványa*, *Újpesti Helytörténeti Értesítő*, 2003. szeptember

javaslatot tett „a kötelező magánolvasmányok kiegészítésére”; a „beszerzendő könyvek jegyzékének összeállításával” a konferencia őt bízta meg.¹⁴

Babits életében az újpesti tartózkodás írói-költői-műfordítói pályája szempontjából is fontos volt. Rákospalota és Újpest topográfiai elemei feltűnnek az 1913. december 16-i Nyugatban közreadott regényében, *A gólyakalifában*. Az 1923-ban megjelent *Kártyavár* színtere zömmel szintén ez a két település. A regény főhőse, Partos Kálmán pontosan azt az utat járja be megérkezésekor a Rákospalota–Újpest vasútállomástól, melyet a szerző otthonától a gimnáziumig naponta végigutazott. A villamos áthaladt a vasúti sínek feletti felüljárón (melyet csak a 20. század utolsó negyedében bontottak le), a regényben a Hunyadi (a valóságban ma: Árpád) úton, elhaladt az 1911-ben felépített víztorony előtt, elhaladt a Kassai utca sarkán volt Vigadó (a későbbi Apolló, majd Lux Filmszínház, azután Fény mozi, ma gyógyszertárnak helyet adó épület) mellett, bekanyarodott a Városháza felé, látta a piacot és a Conservatorium (ma: Zeneiskola) épületét. A polgármester, Madár János személyéhez kölcsönzött néhány vonást az első polgármester, Ugró Gyula alakjából. Hasonlóképpen vett át egy-egy jellemző részletet az akkori közélet szereplőinek életéből, mondatott el egyikkel-másikkal közszájon forgó adomát, emelt át nyelvi fordulatokat a közbeszédből.¹⁵

Itt fejezte be a *Pokol* fordítását. Rákospalotához kapcsolódik a *Palotai est*, továbbá sokat idézett verse, a *Május huszonhárom Rákospalotán*.

1.

Pest utcái között rohanó nép, puskalövések,
rendőr, tört üvegek, népszava, forradalom.
Én egyedül tehetetlenül itt számlálom a percet
nincs hír, nincs újság, villanyosom megakadt.
Néma falun lakom én, hol még az ebek sem ugatnak,
nem bőgnek tehenek, még a malac se visít.
Nádas ereszeknek alatta topázszemü tengericső csügg.
Hószínű fal, kék árny. Csend, csak a fecske csicserg.
Csak ha a villanyos átrohan itt (és mint a tehén bőg)
sejteni a város szörnyeteges közelét.
Ám most alszik a táj: egy döglött villanyos állong.
Ó bús villanyosom! bús ez a néma világ!
Bús e méla falún az üres sínekre merengni.
Ó jövevény sínek, vizstek-e még ma tovább?
Vizstek-e még ma odáig, ahol most csörren az ablak,
hol most csorran a vér, forran a forradalom?

¹⁴ Berecz Andrea: *Babits és a Könyves Gimnázium*, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2004. szeptember

¹⁵ Sipos Lajos: *Élet és irodalom. Babits életének színterei, környezetének alakulásai a regényben*, in: Babits Mihály: *A gólyakalifa. Kártyavár*, sajtó alá r. Éder Zoltán, Babits Kutatócsoport, Bp., 1997, 623–632.; Rétei Eszter, *Babits Mihály Újpesten*, Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2002. június

hol zajgó tömegben most úr a néma Petőfi
s sarkra az Eszme kiáll isteni ríma gyanánt;
hol tán míg irom ezt, Magyarország nagy betegágyán
vér és kínok közt megszületett a Jövő.

2.

Ó te Jövő, aki jössz és senki se sejtí, hogy itt vagy;
jössz és senki se lát; jössz sűrű fátyol alatt,
mit hoztál, idegen? mit, mit viszel el? van-e célod
vagy boros emberként ingatod útaidat?
Ah, boros is vagy már ezer órült eszme borától.
Álmodsz s kóros vágy szennyezi álmod ízét!
Álom vagy magad: a mult álma, ki halni szeretne,
s sír, hogy mindene fáj s nem lehet így betegen.
Jöjjön az elhazugolt életre halálos igazság,
lesben az utcákon álljon a kósza halál:
minden mindegy már! zúgjon fel a tengerek alja!
hányódjon fel a geny! jöjjön a forradalom!
Jöjjön a barbárság! Jöjjön legalább az igazság,
annyi hazugság és elmulatások után!
Jöjjön a lázalom, mely minden bűnt kibeszél majd:
egynek mondja: „Jogok gyáva barátja, remegj!”
Másnak: „Ajkaidon kopott szó lett a szabadság!
s szíved zsarnok volt, öklöd rossz kalapács.”
Másnak: „Álnokul és önzőn fogtál kezét: íme
véres lett a kezed: moshatod a kezedet!”
Mindnek: „Félre vakult csökevény, s ti koholt ideálok!
Nem játék a világ! Látni, teremteni kell.”

A vers háttérében az 1912-es „vérvörös csütörtök” eseményei állnak. Ezen a napon Tisza István képviselőházi elnökké választása ellen tiltakozva és az általános választójog törvénybe iktatását követelve munkások vonultak a Parlament elé Újpestről, Kispestről, Csepelről. A kivezényelt rendőrök meg akarták állítani a felvonulást. A feldühödött emberek villamosokat, szekereket borítottak fel, utcakövekből barikádokat emeltek. Az eseményeket követő harmadik napon megjelent újpesti újságok is beszámoltak a történekről. „Valóságos forradalom tombolt végig a főváros utcáin, melyeken a jogaikat követelő nép és a közrend nevében túlbuzgó rendőrök vére csorgott el. A munka szünetelt, a villamos járműveket ízzé-porrá zúzta, a villamosvezetéket elvágta a tömeg [...] Hat halottat és több mint 160 sebesültet kívánt a rettenetes forradalmi játék, mely nem kímélte az ártatlanok vérért sem” – olvasható az Újpest című újságban. Az Újpest és Vidéke többek között ezeket írta: „Véres forradalom Budapest utcáin. Váci úti rombolások. Gyűjtogatások, rablások, vad támadások [...] Mikor a rendőrkapitány a munkásokat oszlásra szólította fel, a munkásság rettenetes ordítással felelt és a Váci út külső részén a burkolásra váró gránit kőtömeget zúdította

a rendőrségre.” Az Újpesti Figyelő így kezdte cikkét: „Vérbe fult az obstrukció. Ártatlan emberek véérébe.”¹⁶

A május 23-i tüntetés hangulata, eseménytörténetének néhány gondolati konzekvenciája megjelent Kaffka Margit *Hajnali ritmusok. 1912. május 23* című versében, Ady Endre *Rengj csak föld, Rohanunk a forradalomba* és *A Tűz csiholója* című alkotásában. Babits költészetében az irodalomban megvalósítandó esztétikai princípium mellett felidézett egy másikat: a külső világ eseményeire történő reflexiót. Ez a kétfajta lehetőség: az esztétikai és az etikai az európai költészetben a 15. századtól, Lorenzo de Medici és Savonarola korszakától van jelen mint két véglet. Babits siratóéneke nemcsak a feleslegesen kiontott vér emlékét idézi fel (sok esetben az újságcikkek szóhasználatát közelítő módon), hanem kifejezi az erkölcsi világtapasztalat és az igazságelv érvényességét: „Jöj-jön legalább az igazság, / annyi hazugság és elmulatások után!”

A *Május huszonhárom Rákospalotán* a Nyugat június 1-jei számában jelent meg. A Népszava, a költő engedélye nélkül, azonnal közreadta. Babits tiltakozott a közlés e formája ellen, elhárította a „pártvers” minősítés gondolatát, ugyanakkor a Nyugat június 16-i számában közreadott *Önkommentárjában* leszögezte a maga morálfilozófiai álláspontját: „Én hű katonája akarok lenni a jövőendő Magyarországnak, melynek igazságtalanságok, előítéletek és hazugságok helyett őszinteség, szeretet és szabadság lesz az alapja. Gyáva nem vagyok, ha új állapotot kívánni forradalom: forradalmár vagyok. De semmi közöm a pártokhoz.”

Babits e vers keltette izgalmak után már nem sokáig volt az újpesti gimnázium tanára. A tanévet még befejezte, a következőt azonban már éppen csak elkezdte. Az 1912. október 26-án megjelent miniszteri rendelet szolgálattételre a tisztviselőtelepi gimnáziumhoz helyezte.

Újpestre, ahol – 1929-ben, az Újpesti Közművelődési Körben elmondott szavai szerint – „lelkének darabjait, múltjának töredékeit” hagyta, szívesen és sokszor visszajárt. Részt vett a valamikori diákok találkozóin. 1923. január 14-én, a Petőfi-centenárium alkalmából előadást tartott az Újpesti Blaha Lujza Színházban, ahol verseit Jászai Mari és Ódry Árpád adta elő. Ekkor ismerkedett meg a város polgármesterével, Semsey Aladárral, akivel aztán többször is találkozott. 1927-ben ifjabb Pintér Károly képviselő-testületi tag javaslata alapján utcát akartak elnevezni róla. 1930-ban ismét az Újpesti Közművelődési Kör vendége volt: a Nyugat estjén rajta kívül fellépett Móricz Zsigmond, Gellért Oszkár, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső, Nagy Endre, Schöpflin Aladár és Simonyi Mária színésznő, Móricz felesége. 1935-ben az újpesti Vörösmarty Társaság először tiszteletbeli tagjává, majd elnökévé választotta. 1936-ban, a *Szózat* megírásának századik évfordulóján előadást tartott a Városháza dísztermében. Az ünnepségen közreműködőként megjelent Semsey Aladár, Gyökössy Endre, Komjáthy Aladár és Berda József. A megemlékezést a rádió is közvetítette.¹⁷

¹⁶ Az újpesti újságok cikkeiből *Újpest, 1912. május 23. Vervörös Csütörtök* címmel Szöllősy Marianne készített válogatást az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2002. júniusi számában.

¹⁷ Buda A., i. m. 104–108.

Berda József

Berda József (1902–1966) szlovák anya és cseh apa nyolcadik gyermekeként Budapest szélén, Angyalföldön született. Eredeti neve Brda volt.¹⁸ Négy elemiit végzett. Volt lakatosinas a Váci úti Láng gyárban, majd szervita rendi fráter, aztán kifutófiú, gyári hordár, könyvügynök, alkalmi munkás. 1920-tól Újpesten élt. Ágy-, később albérlő volt a Vörösmarty, Arany János, Templom, Dugonics, Irányi Dániel és az Aradi utcában, 1932-től haláláig a valamikori Szent Gellért (ma: Berda József) utcában. „Azt, hogy miként került Újpestre, ki hívta oda, mi vonzotta, a véletlen sodorta-e vagy volt valamiféle elképzelése élete maga választotta új színhelyéről – már nem lehet megállapítani. Annyi biztos, hogy az élelem és a lakbér olcsóbb volt Újpesten, nyilván ágyrajáróként is kevesebbet kellett fizetnie.”¹⁹ Nem lehetetlen, hogy a költői álmokat dédelgető fiatalember számított az Újpesten kiadott újságokra: az Ujpesti Hírlapra, az Ujpesti Naplóra, az Ujpest és Vidékére, az Ujpesti Életre, az Ujpesti Hírekre, az Ellenzéki Hírlapra, a Gong és az Ujpest és Környéke címűekre, esetleg a szakmai újságokra meg az időnként megjelenő irodalmi antológiákra.

1922-ben az Ujpesti Naplóban közölték első versét nyomtatásban. 1923-ban, Krúdy Gyula előszavával adta ki Szudár Ernő, Berda József, Péter Páter, Kunczéné M. Zsófia, Kálmán László, Arndt H. Béla és Kerekes Lajos „a kezdő írók első antológiáját” *Könnyek útja és egyéb írások* címmel. 1923 és 1925 között több Berda-verset hozott a Gong, az Ujpesti Hírek, az Ujpesti Hírlap, az Ujpesti Élet. 1926-ban jelent meg *Áradás* címmel első önálló verseskönyve a nála mindössze két évvel idősebb, de akkor már befutott költőnek számító Szabó Lőrinc előszavával.

1925-től kapcsolatot keresett az országos folyóiratokkal is. Babits Mihálynak, a Nyugat egyik szerkesztőjének 1925. december 25-én írt.²⁰ 1928-ban neki ajánlotta az *Egyedül* címmel megjelent verseskötetét, melyről 1929-ben a folyóiratban Illyés Gyula közölt „szinte tanulmánynak beillő kritikát” (amint Berda utóbb önéletírásában megjegyezte). Verseit az 1930-as években a szegedi Széphalom, a pécsi Sorsunk, a kolozsvári Korunk, a budapesti Vigilia, a Szép Szó, a következő évtized elején a Magyar Csillag közölte. De megjelentek költeményei a Párizsban szerkesztett Horizontban is, Barbusse-, Brecht-, Gorkij- és Majakovszkij-művek társaságában.²¹ 1929-ben, 1930-ban, 1931-ben a Nyugat hozta verseit. 1932-ben Babits beválogatta két alkotását, az *Imádságosan* és a *Meztelen gyerek a parton* címűeket az *Új anthológia. Fiatal költők 100 legszebb verse* című gyűjteménybe (ugyanannyit, amennyit József Attilától választott).

Mindkét vers jellemző az írói gyakorlatán 1932 után már keveset változtató költőre. Az egyik is, a másik is szabad vers. Az *Imádságosan* úgynevezett mér-

¹⁸ A fejezethez felhasználok *Berda József (1902–1966)* című tanulmányom adatait és következtetéseit. In: Berda József: *Összegyűjtött versei*, sajtó alá r. Urbán László, Bp., 2003, 747–756.

¹⁹ Vargha Kálmán: *Berda József*, Bp., 1982

²⁰ Buda A.: i. m. 94.

²¹ Megyer Szabolcs: *Autodidakta költő az irodalomesztétikai nevelésben. Berda József költészetéről*, Budapesti Nevelő, 1986, 1.

tékkapcsoló elvű lazított forma, különböző ritmuselvekkel. A *Meztelen gyerek a parton* inkább mondatsoros szabad vers, annak különös változata, olyan, amelyikben a mondatdallam többször átvitel a sorhatárokon.

Az *Imádságosan* című költemény a vegetatív létezésben örömet lelő embert idézi: a „Finom ebédek s vacsorák ízes illatát”, az asztalon párolgó „fűszeres leveskét”, „a rétesek és bukták tornyos tállait”, „a borral öntözött” friss gerincet. Az olvasók általában ezt a költőt őrzik emlékezetükben, az *Ünnepi alkalomra*, a *Húsleves dicsérete*, a *Borocskát dicsérő ájtatos szavak* és hasonló című versek szerzőjét. Ezeket az alkotásokat szokás az evés-ivás hedonista megfigalmazásainak tekinteni. A hedonizmus nem az élet élvezetét programba iktató egyszerű elv, hanem az emberiség egyik legrégebb gondolata. Arisztipposz a Kr. e. 4–3. század fordulóján beszélt arról, hogy az ember csak a dolgok benne keltett alanyi hatásáról szerezhet tudomást, minden érzet a testünkben végbe-menő mozgás, mely ha mérsékelt, gyönyört, ha túl erős, fájdalmat kelt, ha pedig egészen gyenge, közömbösen hagy. A gyönyör ebben a rendszerben a természetnek megfelelő jó, melyre törekvés az emberi élet etikai alapja. Hasonlóan vélekedett a kortárs Platón művének, a *Lakomának* egyik szereplője, a filozófus Epikurosz, később Petronius és még később Rabelais.

Berda, aki jámbor természetességgel idézte a tabunak számító biológiai folyamatokat és a szexualitást is, nem Epikurosz „kései híve” volt csupán. Az életet magát szerette, élvezte a természet csodáját, a földet, az erdőt, a madarakat, a fákat, a virágokat. Ő maga is a hegyen-völgyön, erdőn-mezőn volt igazán otthon: a Pilisben, Csobánkán, a Börzsönyben, Visegrád és Nagymaros útjain, a Mecsekben, a Somló-hegy tetején meg a fői dombokon. A természetben a biológiai létezést és a Teremtő művét egyformán magasztalta. Szíves örömmel járt templomba, szerette a tömjénszagú csendet, gyönyörködött a „gregoriánkórus angyali zenéjében”, a szertartásban, „a kispapok hosszú sorában”, az ősz hajú kanonok lila reverendájában, amint a *Vespera Esztergomban* című versben olvasható.

A Nyugat költői közül Babbitól hamar elhidegült. Dühös hangú levelekben méltatlankodott a versek elfektetéséért, a Babits kurátorságával évente kiosztott Baumgarten-díj elmaradásáért. Ebből a körből Kosztolányi Dezső fordult felé igaz érdeklődéssel. 1931. augusztus 25-én, azt követően, hogy kézhez kapta a *Vers a péklegényről* című művét, a következőket írta Berdának: „Drága fiam, azok a versek, melyeket eljuttatott hozzám, egytől egyig gyönyörűek. Nem szoktam ilyen kifejezéseket ok nélkül használni. Olybá vegye megállapításomat, mint kivételeset és igazat. Nekem főként az »illetlen« versek tetszettek, a péklegények, meg a zabálás kéjéről írtak. Ezek valósággal kiharsantak. Csak akkor kell verset írni, mikor ésszel nem lehet megközelíteni, amit mondani akarunk, s annyi bennünk a bátorság és a csiklandozó csikótűz, hogy semmi-re sem vagyunk tekintettel.” Kosztolányi pártfogó erőfeszítése ellenére Berda végül nem a Nyugatban lelt igazi otthonra, mint a többé-kevésbé vele együtt induló Illyés Gyula és Radnóti Miklós, meg a valamivel fiatalabb Weöres Sándor.

Berda nem köteleződött el sehová. Könyveit magánkiadásban jelentette meg. Ebben az újpestiek segítettek. Egy-egy könyvéért, melyet minden esetben személyesen adott át az illetőnek, az „elsősztályú” mecénások, az újpesti gyárosok két-háromszáz pengőt adtak. A „másodosztályú” támogatók, jól kereső

ügyvédek, iparosok, orvosok 20–50 pengőt fizettek egy-egy dedikált kötetéért. A „harmadik osztályú” mecénások, amint a költő rangsorolta barátait, 4–5 pengőt csúszattak a zsebébe, vacsorára, ebédre hívták. Az újpesti vendéglőkben, például a Horváth-kertben, a Rákospalota–Újpest vasútállomásnál, néha asztaltól asztalig járt, s kézírataival is üzletelt. A szegénysége azonban nem akadályozta meg abban, hogy 1934-ben *Egy politikus arcképéhez* címmel verset írjon a miniszterelnök Gömbös Gyula ellen, de abban sem, hogy az 1949 után hallgatásra ítélt költő az *Ostor és olajág* című, 1957-ben megjelent kötetében, a *Keresztlevél-tánc* típusú versekben hangot adjon elégedetlenségének. A baráttól barátig hordott, rejtegetett, kéziratban maradt epigrammákban fejezte ki kendőzetlenül érzéseit. Az Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse párdarabjának tekinthető, 1953 előtt írt *Szt. (álin)* című így szól:

Van városod, hidad, utad, tered. Csak egy van
még hátra: Bazilikánkat is rólad nevezzék el!
S miért ne legyen így? Hisz gondolkodsz mindnyájunk
helyett, míg el nem tűnsz te is a nagy forgószélel,²²

Az 1957 utáni korszak vezető politikusát a Diktátorrá lett Caesar ellen dühös indulattal szót emelő Catullusként foglalta versbe (*Mily furcsa...*):

Mily furcsa. Immár Kádár
az ellenforradalmár!
Néphez hű forradalmárokat öletett meg,
csukott le ő –
hadd teljen meg velük a bőségben teljes
magyar temető!²³

Berda József életét és alakját anekdoták sora kísérte. A kortársak szerint „kivert kutyák testvére” volt ő, a csókák, a meggyvágómadarak, a gombák, a galagonyák, a szamócák, a péklegények, a püspökök, a dudacsöcsű kocsmárosnék, a visító kismalacok, az esőn gőzölgő lovak, az utcalányok testvére, amint Kormos István írta róla. Ugyanakkor jó embere volt József Attilának, akivel többször együtt szerepelt a rádióban, Kodály Zoltánnak, Illyés Gyulának, az őt mindig szívesen váró (és az 1950-es években diszkrét postautalványon küldött pénzekkel segítő) Szőnyi Istvánnak, az Opera mögötti Niszel-féle vendéglőben gyakran vele étkező Kassáknak, Tamási Áronnak és Tersánszky Józsi Jenőnek. Arcképét Aba Novák Vilmos festette meg.

A róla szóló történetek lassan a feledés homályába vesznek. Már alig tudják, milyen volt borzalmas-viseltes kalapja, kopott bőrtáskája, amelyet még Kosztolányitól kapott, rövidnadrágos alakja, miként rakta komótosan maga elé az újpesti Harangvirág eszpresszóban a papírba csomagolt kvarglit és fokhagymát. Mára már „csak” a mű maradt meg. Közülük az 1935-ös *Indulat* című kötetben az Éliás Istvánnak ajánlott *Újpest*, az 1937-ben kiadott *Emelt fővel* című könyv-

²² Berda J.: i. m. 545.

²³ Uo. 553.

ből a megrendítő *Kosztolányi beteg*, az 1939-es *Sötétség*ből a *Szeress minket szabadság!*, az 1942-ben készült *Egy germán gyűjtogatóra* és a későbbi *Rémuralom: 1944*, az *Egy mintaasztalos fejfájára* és a két évvel a halála előtt kiadott *Égni! Elégni!* című kötetből az *Újpest, Gellért utca 31*:

Harminc éve immár
 hogy itt lakom.
 Akár tetszik, akár nem:
 eme áldozati hajlékot
 el nem hagyhatom.
 Oldozz fel sok-sok
 szomorúság s mondd:
 mindez így vagyon!²⁴

Escarpit francia irodalomszociológus vizsgálatai szerint a költők és írók, ha „túlélnek” a haláluk utáni első huszonöt évet, „bent maradnak” az irodalmi köztudatban. A kilencvenöt éve halott Kaffka Margitról 2002-ben jelent meg Bodnár György monográfiája, bizonyítva, miként próbálta az író „végigírni” mindazokat a regényformákat, melyeket a 20. század első felében megalkottak a világ-irodalomban. A hetvenkét évvel ezelőtt elhunyt Babits Mihály műveinek készülő kritikai kiadása jelzi, hogy valóban egyike volt az emberiség „húsz-harminc” költősenijének, amint Szabó Lőrinc leírta róla „a halál órájában”. A negyvenhét éve halott Berda Józsefet nevezték költészetünk Szent Ferencének, magyar Villonnak, újpesti Rabelais-nek, verseit az 1960-as években lefordították németre, franciára és 1971-ben angolra.²⁵ *Összegyűjtött versei* 2004-ben jelentek meg. Mindhárman részei a „velünk élő történelemnek”.

²⁴ Uo. 477.

²⁵ Tasnádi Gábor: *Az évés gyönyörűsége. Berda József születésének századik ünnepére*, Konyha Magazin, 2002. január–február